

Vilma Perolahti ja Satu Tammekann

**ALAKOULUN SEKSUAALIKASVATUS
2020-LUVUN TUTKIMUKSESSA**
Systemaattinen kirjallisuuskatsaus

Kasvatustieteiden ja kulttuurin tiedekunta
Kandidaatintutkielma
Toukokuu 2022

TIIVISTELMÄ

Vilma Perolahti & Satu Tammekann: Alakoulun seksuaalikasvatus 2020-luvun tutkimuksessa
Kandidaatintutkielma
Tampereen yliopisto
Kasvatustieteiden tutkinto-ohjelma
Toukokuu 2022

Oikea-aikainen ja luotettavaan tietoon perustuva seksuaalikasvatus on jokaisen lapsen oikeus. Siinä keskeistä on seksuaalisen kehityksen tukeminen ja suojeleminen. Lasten seksuaalikasvatuksen osa-alueita ovat esimerkiksi kehon ja sen toimintojen havainnointi ja ihmettely sekä mielihyvään ja hyviin tapoihin tutustuminen. Lasten virallista seksuaalikasvatusta ohjaavat ja säätelevät useat kansalliset ja kansainväliset asiakirjat. Peruskoulu on paras väylä saada lapset seksuaalikasvatuksen piiriin, koska siellä on mahdollista tavoittaa laaja joukko lapsia sekä käsitellä seksuaalikasvatusta systemaattisesti ja ikätasojen mukaan etenevästi.

Tämän kandidaatintutkielman tarkoituksena oli selvittää, minkälaista ja mihin teemoihin suuntautuvaa tutkimusta alakoulun seksuaalikasvatuksesta on tehty maailmanlaajuisesti 2020-luvulla. Tutkimus toteutettiin systemaattisena kirjallisuuskatsauksena. Tutkimusaineisto kerättiin kevään 2022 aikana kolmesta eri tietokannasta. Aihe rajattiin koskemaan sellaista alakoulun seksuaalikasvatusta koskevaa tutkimusta, jossa tutkimuksen kohteena olivat joko alakoulun oppilaat, opettajat, oppimateriaalit tai opetussuunnitelmat. Lopullinen tutkimusaineisto sisälsi 10 vertaisarvioitua artikkelia.

Tutkimuksen tuloksissa erottui tutkimusten selkeä suuntautuminen kvalitatiiviseen tutkimusotteeseen sekä empiiriseen tutkimukseen. Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus oli tutkimuksissa eniten toistunut teema. Tämän teeman toistuminen koettiin hyväksi suuntaukseksi, koska sen katsottiin johtuvan siitä, että kokonaisvaltaista seksuaalikasvatusta toteutetaan nykyään kasvavissa määrin. Tämän puolestaan katsottiin mahdollistavan yhä useammalle lapselle laadukasta seksuaalikasvatusta, jossa seksuaalisuus nähdään laajempänä, positiivisena ilmiönä ja voimavarana. Jatkotutkimusaiheena ehdotettiin erityisesti suomalaisen alakoulun seksuaalikasvatuksen tutkimista, koska sitä koskevaa vertaisarvioitua tutkimusta ei ole tehty juuri lainkaan.

Avainsanat: seksuaalikasvatus, kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus, alakoulu

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	4
2	SEKSUAALIKASVATUS	6
2.1	Seksuaalikasvatuksen määritelmä	6
2.2	Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus	8
2.3	Seksuaalikasvatusta ohjaavat asiakirjat	9
2.3.1	<i>UNESCO</i>	10
2.3.2	<i>Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa</i>	11
2.3.3	<i>Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet</i>	13
	TUTKIMUSMENETELMÄ JA TUTKIMUSAINEISTO	15
2.4	Systemaattinen kirjallisuuskatsaus	15
2.5	Aineisto	15
3	TULOKSET	22
4.1	Minkälaista tutkimusta seksuaalikasvatuksesta alakoulukontekstissa on tehty vuodesta 2020 lähtien	22
4.2	Mitkä seksuaalikasvatuksen teemat toistuvat tutkimuksissa	23
4	POHDINTA	26
	LÄHTEET	30

1 JOHDANTO

Seksuaalisuus on keskeinen osa ihmisen hyvinvointia. Se on ominaisuus, joka on läsnä syntymästä asti ja kehittyy läpi elämän. Seksuaalisuuden osa-alueita ovat sukupuoli, sukupuoli-identiteetti, seksuaalinen suuntautuminen, erotiikka, mielihyvä, seksuaaliset suhteet sekä lisääntyminen. Seksuaalisuuteen liittyy sekä fyysisiä, psykologisia että sosiaalisia ulottuvuuksia. (WHO & BZgA, 2010.)

Vaikka seksuaalisuus on merkittävä osa-alue ihmisen hyvinvoinnille, koetaan siitä puhuminen vielä nykypäivänäkin usein hankalaksi. Seksuaalikasvatusta saatetaan vastustaa ihmisten omien pelkojen ja seksuaalikasvatukseen liitettyjen väärin mielikuvien vuoksi. Seksuaalikasvatuksessa on perinteisesti korostettu lähinnä seksuaalisuuden mahdollisten riskien ehkäisyä. Nykypäivän seksuaalikasvatuksessa on kuitenkin pyritty siirtymään kohti kokonaisvaltaista lähestymistapaa, jossa seksuaalisuus nähdään myönteisenä ja kokonaisvaltaisena voimavarana. Kokonaisvaltaisessa seksuaalikasvatuksessa lapsia ja nuoria autetaan kehittämään sellaisia taitoja, joiden avulla heidän on mahdollista päättää omasta seksuaalisuudestaan ja suhteistaan elämänsä eri vaiheissa. (WHO & BZgA, 2010.)

Halusimme lähteä tutkimaan seksuaalikasvatusta alakoulussa, sillä koemme seksuaalikasvatuksen tärkeäksi osaksi lapsen kehitystä sekä hyvinvointia, ja täten merkitykselliseksi aiheeksi myös meille tulevana luokanopettajina. Aihe on kiinnostava, sillä seksuaalikasvatus on merkittävä – joskin monesti myöskin vanhemmille ja opettajille haastava – osa-alue lapsen kasvatuksessa. Jokaisen lapsen tulisi saada laadukasta, luotettavaa ja oikea-aikaista seksuaalikasvatusta. Seksuaalikasvatusta ei kasvattajien omista epävarmuuksista johtuen pitäisi vältellä. Omat kokemuksemme lapsuusajan seksuaalikasvatuksesta ovat 1990- ja 2000-luvuilta, joten onkin kiinnostavaa nähdä, miten seksuaalikasvatus on kehittynyt ja millaista se on nykypäivän alakoulussa.

Lähtökohtanamme oli tutkia seksuaalikasvatusta suomalaisessa alakoulussa, mutta aiheeseen liittyvää vertaisarvioitua tutkimusta ei löytynyt tietokannoista. Tämän vuoksi laajensimme tutkimuksemme lopulta koskemaan kaikkea kansainvälistä tutkimusta, jota seksuaalikasvatuksesta alakoulukontekstissa on tehty 2020-luvulla.

Tutkimuksemme menetelmäksi valikoitui systemaattinen kirjallisuuskatsaus. Tarkastelemme kirjallisuuskatsauksessamme sitä, miten 2020-luvulla tehdyissä tutkimuksissa käsitellään alakoulun seksuaalikasvatusta eli minkälaista aihepiirin tutkimus on ollut tällä vuosikymmenellä ja mihin se on suuntautumassa. Tutkimme myös, minkälaisia toistuvia teemoja tutkimuksista mahdollisesti löytyy. Tutkimuksessa käyttämämme tutkimuskysymykset ovat:

1. Minkälaista tutkimusta seksuaalikasvatuksesta alakoulukontekstissa on tehty vuodesta 2020 lähtien?
2. Mitkä seksuaalikasvatuksen teemat toistuvat näissä tutkimuksissa?

Etenemme tutkimuksessamme seuraavan rakenteen mukaan. Aluksi määrittelemme luvussa 2 teoreettisen viitekehyksen, jossa käsittelemme tutkimuksen kannalta tärkeimpiä käsitteitä ja määritelmiä. Tämän jälkeen luvussa 3 kuvaamme valitsemaamme tutkimusmenetelmää sekä aineistoa. Tässä luvussa kerromme tarkemmin tutkimusprosessistamme ja kuvaamme keskeisimpiä käyttämiämme tiedonhaun ja aineiston seulonnan tapoja. Luvussa 4 analysoimme tuloksia. Lopuksi esitämme pohdinnan luvussa 5. Tässä luvussa teemme yhteenvedon tutkimuksestamme sekä sen keskeisistä löydöksistä. Tässä yhteydessä esitämme myös aiheesta tekemämme johtopäätökset ja pohdimme tutkimuksemme luotettavuutta.

2 SEKSUAALIKASVATUS

2.1 Seksuaalikasvatuksen määritelmä

Seksuaalinen kehitys on elämän mittainen matka. Ihmisen seksuaalisuus muuttuu ja kehittyy läpi elämän. Seksuaalisuus on pienillä lapsilla erilaista kuin nuorilla tai aikuisilla. Lasten kohdalla seksuaalisuuteen kuuluu esimerkiksi kehon ja sen toimintojen havainnointia ja ihmettelyä sekä mielihyvään ja hyviin tapoihin tutustumista. (Väestöliitto, 2022a.)

Seksuaalikasvatuksella tarkoitetaan ”*seksuaalisuuden kognitiivisten, emotionaalisten, sosiaalisten, vuorovaikutteisten ja fyysisten näkökohtien oppimista.*” (WHO & BZgA, 2010, s. 19.) Seksuaalikasvatus tukee seksuaalisen käyttäytymisen sekä seksuaalisuuteen liittyvien asenteiden kehittymisessä antaen valmiuksia yksilölliselle seksuaalisuuden kehitykselle (WHO & BZgA, 2010).

Lasten ja nuorten seksuaalikasvatuksen tarkoituksena on tukea ja suojella heidän seksuaalista kehitystään. Tarkoituksena on, että heille mahdollisesta sellaista tietojen, taitojen sekä positiivisten arvojen hankkiminen, joita tarvitaan seksuaalisuuden ymmärtämiseen ja siitä nauttimiseen, turvallisten ja tyydyttävien ihmissuhteiden luomiseen sekä seksuaaliterveydestä huolehtimiseen. Seksuaalikasvatuksen avulla mahdollistetaan lasten ja nuorten elämänlaatua parantavien valintojen tekeminen. (WHO & BZgA, 2010.)

Seksuaalikasvatus on kokonaisvaltaista ja linkittyy moneen eri elämän osa-alueeseen. Esimerkiksi YK:n (1989) Lapsen oikeuksien sopimus liittyy seksuaalikasvatukseen, vaikka sopimuksessa ei ole suoraa mainintaa seksuaalikasvatuksesta olekaan. Sopimuksesta löytyy kuitenkin artiklat, joissa todetaan, että lapsilla on oikeus saada heidän hyvinvointiaan ja kasvuaan tukevaa tietoa, lapsia pitää suojella seksuaaliselta hyväksikäytöltä ja valtion on

taattava mahdollisimman hyvät mahdollisuudet lapsen kehitykselle (YK, 1989). Kaikkia näitä artikloja yhdistää se, että toteutuakseen ne vaativat lapsille annettavaa, luotettavaan tietoon perustuvaa ja oikea-aikaista seksuaalikasvatusta.

Seksuaalikasvatus voidaan jakaa viralliseen ja epäviralliseen kategoriaan. Virallisella seksuaalikasvatuksella tarkoitetaan viralliseen tietoon perustuvaa sekä ammatillisesti suunniteltua toimintaa. Siinä tulee välittää tutkimuksiin perustuvaa, puolueetonta ja monipuolista tietoa. Epävirallinen seksuaalikasvatus on puolestaan kodin ja muun lähiyhteisön tekemää kasvatustyötä. Epäviralliset tahot, kuten vanhemmat, muut perheenjäsenet ja kaverit, ovat lapsille ja nuorille merkittäviä ihmissuhteita ja seksuaalisuutta koskevan tiedon tietolähteitä. Kaikilla lapsilla ja nuorilla ei ole samat lähtökohdat epävirallisen seksuaalikasvatuksen suhteen, joten on tärkeää, että esimerkiksi koulun virallisessa seksuaalikasvatuksessa lapsia ja nuoria ohjataan luotettavan tiedon äärelle. Näin toimimalla voidaan merkittävästi edistää heidän seksuaaliterveystietouttaan. (Oinonen & Susineva, 2019)

Seksuaalikasvatuksen sisältöjä voidaan jakaa erilaisiin teemoihin. Esimerkiksi Maailman terveysjärjestön Euroopan aluetoimisto ja BZgA (2010) jakavat lasten seksuaalikasvatuksen kahdeksaan eri pääteemaan, jotka ovat: seksuaalisuus, tunteet, ihmiskeho ja ihmisen kehitys, hedelmällisyys ja lisääntyminen, ihmissuhteet ja elämäntyyli, seksuaalisuus ja oikeudet, seksuaalisuutta määrittävät sosiaaliset ja kulttuurilliset tekijät (arvot/normit) sekä seksuaalisuus, terveys ja hyvinvointi.

Kehotunnekasvatus on rinnakkainen käsite seksuaalikasvatukselle. Sitä käytetään kuvaamaan seksuaali- ja turvataitokasvatusta erityisesti 0–8-vuotiaiden lasten kohdalla. Käsitteen koetaan olevan tässä viitekehyksessä kuvaavampi sekä aikuisille helpommin käytettävä termi. Kehotunnekasvatuksen tarkoituksena on kasvattaa lapsesta ehjä, onnellinen ja suoriutuva yksilö myös seksuaalisuuden osa-alueella. (Väestöliitto, 2022a.)

Turvataidot ovat osa seksuaalikasvatusta. Turvataitojen tarkoitus on opettaa lasta suojelemaan itseään esimerkiksi väkivallalta, häirinnältä ja kiusaamiselta sekä antaa taitoja toimia tällaisissa tilanteissa. Turvataitojen avulla lapsi oppii myös asettamaan omia rajojaan ja pitämään niistä kiinni sekä oppii kunnioittamaan omaa ja toisten ihmisten ihmisarvoa ja kehoa. Pienten lasten

kohdalla turvataito-opetus voidaan jakaa neljään osaan: uimapukusäännön, kosketuksen säännön ja kolmen kohdan säännön sekä ihmiskehon eri osion nimeämisen opetteluun. (Väestöliitto, 2022c.)

2.2 Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus

Kokonaisvaltaisessa seksuaalikasvatuksessa seksuaalisuus nähdään myönteisessä valossa ihmisen voimavarana, tyytyväisyyden edistäjänä sekä nautinnon lähteenä. Siinä käsitellään perinteisesti seksuaalikasvatukseen liitettyjen osa-alueiden, eli ehkäisyn ja turvaseksin, lisäksi ihmisen seksuaalisuutta henkilökohtaisen ja seksuaalisen kasvun näkökulmasta. Seksuaalisuus nähdään positiivisena yksilön ominaisuutena. (WHO & BZgA, 2014.) WHO:n ja BZgA:n (2010) määritelmän mukaan kokonaisvaltaisella seksuaalikasvatuksella tarkoitetaan kasvatusta, jossa:

”Lapsille ja nuorille annetaan puolueetonta, tieteellisesti paikkansapitävää tietoa seksuaalisuuden kaikista näkökohdista ja heitä autetaan kehittämään taitoja, joiden turvin he voivat toimia näiden tietojen pohjalta. Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus auttaa osaltaan kehittämään vastuullista ja ennakkoluulotonta suhtautumistapaa ja rakentamaan oikeudenmukaisia yhteiskuntia.” (s. 3)

Peruskoulu on paras väylä saada kaikki lapset kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen piiriin, koska siellä on mahdollista keskittyä systemaattisesti käsittelemään seksuaalikasvatusta jokaisen lapsen yksityisenä kasvukysymyksenä (WHO & BZgA, 2014). Lasten seksuaalikasvatus on hyvä aloittaa varhain ja edetä siinä kumulatiivisesti siten, että myöhemmin asioita kerrataan ja käsitellään aiempia kertoja tarkemmin. Tällöin lasten ja nuorten on helpompi kartuttaa tietoa vanhan pohjan päälle. Toimintatapa on järkevä siksi, että lasten ja nuorten kyky ymmärtää asioita muuttuu iän myötä. Varhainen aiheen käsittelyn aloitus myös vähentää aihepiiriin kohdistuvaa kiusallisuutta myöhemmissä vaiheissa. Tämä on suositeltu tapa toimia, jotta nuorilla on tarpeeksi tietoa heidän aloittaessaan ensimmäiset seksuaaliset suhteensa. Nämä syyt ovat perusteluna sille, miksi esimerkiksi monissa Euroopan maissa kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus alkaa jo päiväkodissa tai viimeistään peruskoulussa. (WHO & BZgA, 2014.)

Kokonaisvaltaisen seksuaalikäsitteiden englanninkielinen vastine on *holistic sexuality education*. Usein kirjallisuudessa käytettävä rinnakkaiskäsite sille on kattava seksuaalikasvatus, jonka englannin kielinen vastine on *comprehensive sexuality education*. (WHO & BZgA, 2014.) WHO:n ja BZgA:n (2014) määritelmän mukaan kattava seksuaalikasvatus keskittyy enemmän puhumaan ehkäisyn ja turvaseksin puolesta, kun taas kokonaisvaltaisessa seksuaalikasvatuksessa painotetaan seksuaalisuuteen myönteisesti suhtautuvaa, läheisiä ihmissuhteita rikastuttavaa ja tyytyväisyyttä lisäävää näkökulmaa. Koska kasvatustieteellinen käsitteiden määrittely ei ole tällä alueella vakiintunutta ja tarkkaa, käytämme tutkimuksessamme yläkäsitteenä kokonaisvaltaista seksuaalikasvatusta, jonka alle asetamme nämä kummatkin määritelmät.

2.3 Seksuaalikasvatusta ohjaavat asiakirjat

Seksuaalikasvatusta ohjaavat erilaiset kansalliset, alueelliset ja kansainväliset asiakirjat. Näiden asiakirjojen on tarkoitus yhtenäistää seksuaalikasvatusta, parantaa sen laatua sekä antaa suuntaviivoja seksuaalikasvatuksen suunnitteluun ja toteutukseen. Asiakirjoja käytetään seksuaalikasvatusopetuksen lisäksi myös esimerkiksi erilaisten seksuaalikasvatusmateriaalien suunnittelun tukena. (Väestöliitto, 2022b).

Suomalaisessa peruskoulussa Opetushallituksen (2016) antamat ohjeet ovat velvoittavia. Lisäksi Suomessa on hallitusohjelmaan merkittynä seksuaali- ja tasa-arvokasvatuksen vahvistaminen kaikilla koulutusasteilla ja esimerkiksi Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos on vuonna 2019 julkaissut lapsiin kohdistuvan väkivallan ehkäisemiseksi toimeenpanosuunnitelman, joka sisältää maininnan lasten ikätasoisesta seksuaalikasvatuksesta sekä suosituksen tämän viemisestä varhaiskasvatuksen ja peruskoulun opetussuunnitelmiin (Väestöliitto, 2022b).

Lasten seksuaalikasvatusta koskien on annettu Euroopassa useita lausuntoja ja linjauksia. Euroopan lapsiasianvaltuutettujen lausunto vuodelta 2017 suosittelee, että kaikkien lasten tulisi saada pakollista seksuaalikasvatustavarhaiskasvatuksesta alkaen. Lisäksi esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen päätös vuodelta 2018 ja Euroopan neuvoston Lanzaroten sopimus vuodelta 2011 linjaavat lasten oikeuden

seksuaalikasvatukseen. (Väestöliitto, 2022b). Lisäksi Maailman terveysjärjestö WHO:n Euroopan aluetoimisto ja Saksan liittovaltion terveystieteiden tutkimuskeskus BZgA (2010) ovat julkaisseet Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa -asiakirjan, jonka tarkoituksena on antaa ohjeita viranomaisille ja asiantuntijoille 0–18-vuotiaiden seksuaalikasvatuksen suunnitteluun ja sisältöihin. Kansainvälisen ohjeistuksen seksuaalikasvatuksen saralta on puolestaan laatinut UNESCO (2009) julkaisussaan International Technical Guidance on Sexuality Education.

Seuraavissa luvuissa esittelemme tarkemmin UNESCO:n (2009a & 2009b) International Technical Guidance on Sexuality Education -asiakirjaa, WHO:n ja BZgA:n (2010) Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa: Suuntaviivat poliittisille päättäjille, opetus- ja terveydenhoitoalan viranomaisille ja asiantuntijoille -asiakirjaa sekä Opetushallituksen (2016) Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteita. Käymme läpi näiden asiakirjojen keskeisimmät piirteet ja sisällöt.

2.3.1 UNESCO

UNESCOn (2009a & 2009b) eli Yhdistyneiden kansakuntien kasvatus-, tiede- ja kulttuurijärjestön julkaisema kaksiosainen asiakirja Technical Guidance on Sexuality Education antaa kansainväliset suuntaviivat seksuaalikasvatukselle. Asiakirjassa lähtökohtana on hiv/aids-epidemiasta kumpuava huoli, minkä vuoksi ohjeissa korostuu vaarallisten seksuaalisten kontaktien välttäminen sekä riskien välttäminen turvaseksiä harrastamalla.

Asiakirjassa seksuaalikasvatus nähdään tapana, jossa annetaan ikätasoisesti sopivaa ja kulttuurillisesti merkityksellistä tietoa, joka on tieteellisesti paikkansapitävää ja puolueetonta. Sen avulla voidaan kehittää seksuaalisuuteen liittyvää päätöksentekoa sekä viestintä- ja riskientorjuntataitoja. Lisäksi se antaa mahdollisuuden omien arvojen ja asenteiden tarkasteluun. (UNESCO, 2009a.)

Julkaisussa tarkastellaan lisäksi tutkimuksia, joita on tehty seksuaalikasvatuksen vaikutuksista seksuaalikäyttäytymiseen sekä raskaudenehkäisyyn. Tällä katsauksella pystytään vahvistamaan käsitystä seksuaalikasvatuksen tarpeellisuudesta. Sen avulla voidaan selkeästi osoittaa seksuaalikasvatuksen myönteisiä tuloksia ilman sellaisia haittavaikutuksia, joita

toisinaan uskotaan seksuaalikasvatuksella olevan. Yleisin harhaluulo seksuaalikasvatuksen haitoista on, että seksuaalikasvatus aiheuttaa varhaisessa vaiheessa aloitettavaa seksuaalista kanssakäymistä. Tosiasiassa tilanne on päinvastainen eli laadukkaalla seksuaalikasvatuksella on seksuaalisen kanssakäymisen aloittamista myöhentävä vaikutus. (WHO & BZgA, 2014.)

UNESCO:n asiakirja on osittain päällekkäinen Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa -asiakirjan kanssa. UNESCO:n asiakirja on maailmanlaajuinen, kun jälkimmäisessä puolestaan annetaan aluekohtaisia ohjeita.

2.3.2 Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa

Maailman terveysjärjestön Euroopan aluetoimisto ja Saksan liittovaltion terveystieteiden tutkimuskeskus BZgA (2010) ovat luoneet asiakirjan Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa: Suuntaviivat poliittisille päättäjille, opetus- ja terveydenhoitoalan viranomaisille ja asiantuntijoille. Asiakirja määrittelee, mitä lasten ja nuorten tulisi seksuaalikasvatuksesta eri ikävaiheissa tietää, ymmärtää ja osata ratkaista sekä millaisia arvoja ja asenteita siihen liittyen omaksua. Näillä standardeilla luodaan pohja seksuaalikasvatuksen käsittelylle. (WHO & BZgA, 2010.)

Standardeissa seksuaalikasvatuksen suhteen keskeisiksi asioiksi nostetaan ihmisten tiedonsaanti, ymmärrys seksuaalisuuden merkityksestä ihmisyydessä, epävirallisen seksuaalikasvatuksen riittämättömyyden tiedostaminen sekä tarve seksuaaliterveyden parantamiselle. Tällöin seksuaalisuus voi kehittyä terveellä ja myönteisellä tavalla. (WHO & BZgA, 2010.)

Asiakirja perustuu seksuaalikasvatuksen saralla pitkän kokemuksen omaavien eurooppalaisten maiden kokemuksiin, jotka on koottu asiantuntijoiden avulla yhteen. Asiakirjan tarkoituksena on olla vaikuttamistyön sekä opetusohjelmien kehittämisen ja päivittämisen tukena. Sen on tarkoitus toimia työkaluna myös Euroopan ulkopuolisille maille, jotka voivat saada asiakirjasta arvokasta tietoa seksuaalikasvatukseen liittyen. (WHO & BZgA, 2010.)

Asiakirja on jaettu kahteen osaan. Ensimmäinen osa käsittelee asiakirjan taustoja ja tarkoitusta. Siinä esimerkiksi määritellään, miksi asiakirja on luotu,

mitä seksuaalikasvatus on sekä yleiset perusvaatimukset ja suuntaviivat seksuaalikasvatukseen. (WHO & BZgA, 2010.)

Toinen osa pitää sisällään seksuaalikasvatustaulukon. Pääteemoja on taulukossa kahdeksan (ks. Taulukko 1) ja jokainen pääteema on ikäluokittain jaettu kolmeen osaan eli tietoihin, taitoihin ja asenteisiin, jotka jokaisesta pääteemasta tulisi missäkin ikävaiheessa osata. Tiedoilla tarkoitetaan sitä, mitä lapselle on kerrottava, taidoilla sitä, mitä lapsi on opetettava tekemään, ja asenteilla sitä, missä asioissa lasta on autettava kussakin ikävaiheessa. Asiakirjassa alakouluikäisiä koskevia taulukoita on kaksi: 6–9-vuotiaille sekä 9–12-vuotiaille. (WHO & BZgA, 2010.)

TAULUKKO 1. Seksuaalikasvatuksen kahdeksan pääteemaa

Tiedot, taidot, asenteet
Ihmiskeho ja ihmisen kehitys
Hedelmällisyys ja lisääntyminen
Seksuaalisuus
Tunteet
Ihmissuhteet ja elämäntyyli
Seksuaalisuus, terveys ja hyvinvointi
Seksuaalisuus ja oikeudet
Seksuaalisuutta määrittävät sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät (arvot/normit)

WHO ja BZgA (2014) ovat julkaisseet lisäksi seksuaalikasvatusta käytännössä ohjaavan asiakirjan Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa: Toteuttamisohjeet. Julkaisun tavoitteena on antaa ohjeita eurooppalaisen seksuaalikasvatuksen kehittämiseen ja parantamiseen sekä neuvoa seksuaalikasvatuksen toteuttamisessa. Asiakirjan kohderyhmänä ovat kaikki sellaiset toimijat, jotka osallistuvat seksuaalikasvatussuunnitelmien valmisteluun ja käyttöönottoon. (WHO & BZgA, 2014.)

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos THL on julkaissut nämä molemmat asiakirjan suomenkielisenä. Suomessa näiden asiakirjojen antamia suuntaviivoja ja neuvoja käytetään virallisen seksuaalikasvatuksen suunnittelussa sekä esimerkiksi Väestöliitto käyttää näitä pohjana lasten ja nuorten seksuaalikasvatukseen liittyvässä toiminnassa ja materiaaleissa (Väestöliitto, 2022b).

2.3.3 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (OPH, 2016) ei ole erillistä, yksinomaan seksuaalikasvatukseen keskittyvää osiota. Seksuaalikasvatus on sisällytetty lähinnä osaksi ympäristöoppia, jota opiskellaan läpi alakoulun. Seksuaalikasvatukseen liittyviä aiheita löytyy useista ympäristöopin sisältöalueista. Alemmilla luokkatasoilla opetus on yksinkertaisempaa ja muuttuu yksityiskohtaisemmaksi ylemmille luokkatasoille siirryttäessä. Tällä tähdätään siihen, että seksuaalikasvatus on oikea-aikaista ja kullekin ikätasolle sopivaa. (OPH, 2016.) Kuvaamme seuraavissa kappaleissa tarkemmin näiden sisältöalueiden sisältöjä sekä ympäristöopin opetusta eri luokka-asteilla.

Vuosiluokilla 1–2 tarkastellaan oppilaiden toimintaa yhteisön jäsenenä sekä harjoitellaan omaan hyvinvointiin ja turvallisuuteen liittyviä asioita. Seksuaalikasvatukseen kuuluvia aihepiirejä löytyy useista eri sisältöalueista, eivätkä niiden rajat ole yksiselitteisiä. Sisältöalueessa S1 käsitellään kasvua ja kehitystä. Tämän aihepiirin sisälle kuuluvat ymmärrys ihmisen kehon osista ja niiden nimeämisestä, oman ikäkauden kasvusta ja kehityksestä, tunnetaitojen ja mielen hyvinvoinnin harjoittelu sekä muiden arvostaminen. S2: Kotona ja koulussa toimiminen -sisältöalueessa perehdytään turvataitoihin, harjoitellaan yhteistyötaitoja, opetellaan kunnioittamaan fyysistä koskemattomuutta sekä hakemaan apua. Sisältöalue S5: Elämän perusedellytysten pohtiminen pitää puolestaan sisällään terveystottumuksiin perehtymistä sekä niiden asioiden pohtimista, jotka tuottavat ihmiselle hyvää mieltä. Alkuopetuksessa aihepiirit ovat lasten kehitystasolle soveltuvasti helpompia, kuin ylemmillä luokilla. Useita aihepiirejä käsitelläänkin leikin, kuvien ja pelien kautta. (OPH, 2016.)

Vuosiluokilla 3–6 ympäristöoppiin sisältyviä terveystiedon osa-alueita ovat terveyttä tukevien ja suojaavien tekijöiden tunnistaminen sekä terveyden, hyvinvoinnin ja turvallisuuden edistäminen. Kaikki edellä mainitut liittyvät myös seksuaalikasvatukseen. Tarkemmin seksuaalikasvatukseen liittyviä sisältöjä käsitellään sisältöalueissa S1: Minä ihmisenä ja S2: Arjen tilanteissa ja yhteisöissä toimiminen. Näihin sisältyy enemmän ja yksityiskohtaisempaa seksuaalisen kehityksen käsittelyä kuin alemmilla luokilla. Sisältöalue S1 käsittelee ihmisen kasvun ja kehityksen eri vaiheita sekä kehityksen ajankohtaisia muutoksia, ikäkauden mukaista seksuaalista kehitystä ja ihmisen

lisääntymistä. Sisältöalueella harjoitellaan myös tunnistamaan kehon ja mielen viestejä psyykkisen ja emotionaalisen ulottuvuuden sekä arvojen ja asenteiden kautta. Myös terveystottumusten tutkiminen kuuluu sisältöalueeseen S1. Sisältöalueessa S2 opitaan fyysisestä ja henkisestä koskemattomuudesta sekä erilaisten vuorovaikutustilanteiden merkityksestä hyvinvoinnille. (OPH, 2016.)

Ympäristöopin lisäksi seksuaalikasvatuksen teemoja käsitellään Perusopetuksen opetussuunnitelmassa myös laaja-alaisen osaamisen sisällöissä. Laaja-alaisella osaamisella tarkoitetaan sellaista peruskoulussa opittavaa tietojen, taitojen, arvojen ja asenteiden muodostamaa kokonaisuutta, joka ei kuulu yksinomaan minkään tietyn oppiaineen alle, vaan sen opetus kulkee kaikkien peruskoulussa opettavien aineiden mukana läpi koko peruskoulun. Opetussuunnitelmaan on kirjattu seitsemän laaja-alaista osaamiskokonaisuutta, joista kokonaisuus L3: Itsestä huolehtiminen ja arjen taidot sisältää erityisesti seksuaalikasvatukseen liittyviä teemoja. Näitä ovat oman terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen, henkilökohtaisten rajojen asettaminen ja yksityisyyden suojaaminen. Lisäksi aiheeseen liittyviä teemoja tämän osaamiskokonaisuuden sisällöissä ovat muun muassa tunnetaitojen kehittäminen ja ihmissuhteiden merkityksen tunnistaminen. (OPH, 2016.)

TUTKIMUSMENETELMÄ JA TUTKIMUSAINEISTO

2.4 *Systemaattinen kirjallisuuskatsaus*

Kirjallisuuskatsaus on tutkimusmetodi, jossa tutkitaan aiempaa tutkimusta. Siinä aiemmista tutkimuksista ja niiden tuloksista kootaan yhteenveto, joka on pohjana uusille tutkimustuloksille. Perustana kirjallisuuskatsauksessa toimii aiempien tutkimusten laadukas tutkimustyö. Kirjallisuuskatsauksessa on tarkoitus täydentää jo olemassa olevaa sekä mahdollisesti luoda täysin uutta teoriaa. Kirjallisuuskatsausta määriteltäessä on hyvä huomioida myös, että kirjallisuuskatsaus ei ole selityksiä sisältävä aiempien tutkimusten lähdeluettelo tai niiden kirja-arvio. Tämä johtuu siitä, että kirjallisuuskatsauksen kriteereihin liitetään usein, että sen tulee sisältää aiempien tutkimustulosten lisäksi myös kriittistä tarkastelua. (Salminen, 2011.)

Systemaattiseksi kirjallisuuskatsaus muodostuu, kun se suoritetaan kiinnittämällä huomiota lähteiden yhteyksiin ja tulosten hankinnan tekniikoihin. Systemaattinen kirjallisuuskatsaus on tutkimusmenetelmä, joka tiivistää valitun aihepiirin aiempien tutkimusten sisältöä. Siinä kartoitetaan jo olemassa olevien tutkimusten pääkohtia, tekotapoja ja tulosten kannalta olennaisia osia. Tutkija pyrkii löytämään yhtenäisiä merkityksiä omaan kontekstiinsa ja tavoitteisiinsa liittyen. Systemaattinen kirjallisuuskatsaus voi tuoda uusia näkökulmia aiempiin tutkimuksiin tai luoda uutta tulokulmaa sekä muotoilla uusia tutkimustarpeita. (Salminen, 2011)

2.5 *Aineisto*

Käytimme tutkimuksemme teoreettisena pohjana Salmisen (2011) soveltamaa Finkin (2005, Salmisen, 2011 mukaan) mallia. Toteutimme systemaattisen kirjallisuuskatsauksen vaihe vaiheelta seuraavan mallin mukaan:

1. Tutkimuskysymyksen asettaminen
2. Tietokantojen valinta
3. Hakutermien valinta
4. Käytännön seulan sekä metodologisen asettaminen
5. Katsauksen suorittaminen
6. Synteesin tekeminen tuloksista

Alun perin olimme kiinnostuneita seksuaalikasvatuksesta suomalaisen alakoulun kontekstissa, mutta tiedonhakuvaiheessa havaitsimme, että suomalaista, vertaisarvioitua tutkimusta aiheesta ei ollut tehty juuri lainkaan. Opinnäytetyötasolla aihepiiriä on vielä tutkittu suhteellisen runsaastikin, mutta vertaisarvioitua tutkimusta ei puolestaan enää löytynyt. Emme saaneet täten tarpeeksi aineistoa systemaattista kirjallisuuskatsausta varten, joten laajensimme hakuamme koskemaan seksuaalikasvatusta pohjoismaisissa alakouluissa. Vielä tälläkään kontekstin laimentamisella ei löytynyt kuin kolme vertaisarvioitua artikkelia aiheesta, joten laajensimme haku edelleen koskemaan eurooppalaista tutkimusta. Tämäkään ei tuonut vielä tarpeeksi hakutuloksia, joten laajensimme hakumme lopulta koskemaan kaikkea kansainvälistä tutkimusta.

Tämä alun vaihe, jossa pyrimme saamaan tutkimustamme varten sopivan laajuisen aineiston, vei paljon aikaa ja koimme sen hetkittäin hyvin haastavaksi. Uusien tutkimuskysymysten asettelu ja tiedonhaku vuorottelivat ja etenivät syklisesti. Tämä vaihe kesti kauan ja vaati pitkäjänteisyyttä. Hetkittäin koimme, että emme pääse etenemään, kun sopivaa aiheajasta ei tuntunut löytyvän.

Lopulta, kun laajensimme tutkimuksemme koskemaan maailmanlaajuisia, alakoulukontekstissa annettavaa seksuaalikasvatusta, vertaisarvioituja artikkeleita löytyi runsaasti. Tässä vaiheessa päätimme keskittyä tutkimaan sitä, minkälaista tutkimusta aihepiiristä on tehty 2020-luvulla ja mihin suuntaan tämän vuosikymmenen tutkimus on suuntautunut. Tutkimuskysymyksiksi muodostuivat: 1. *Minkälaista tutkimusta seksuaalikasvatuksesta alakoulukontekstissa on tehty vuodesta 2020 lähtien?* 2. *Mitkä seksuaalikasvatuksen teemat toistuvat näissä tutkimuksissa?* Hakulauseke, jolla suoritimme lopullisen tiedonhaun, oli ("sex education" OR "sexual education" OR

"sexuality education") AND ("elementary school" OR "primary school") AND ("in education" OR "educational science"). Yhdistimme hakusanoja AND ja OR operaattoreilla saadaksemme mahdollisimman hyvin aiheitamme vastaavia hakutuloksia. Otimme hakulausekkeeseen mukaan englanninkieliset termit kuvaamaan seksuaalikasvatusta sekä alakoulua. Lisäksi mukana oli "in education" OR "educational science", jotta hakutulokset olisivat kasvatustieteellistä tutkimusta käsitteleviä.

Tiedonhaku suoritettiin englanniksi, koska suomenkielistä tutkimusta aihepiiristä ei löytynyt. Tietokannoiksi valikoituivat Andor, ProQuest sekä Taylor & Francis Online. Nämä olivat sellaisia kasvatustieteellistä aineistoa sisältäviä tietokantoja, joista haullamme löytyi osumia sekä tutkimukseemme soveltuvaa aineistoa.

Koska halusimme tutkia aiheitamme vain vertaisarvioidun tutkimuksen näkökulmasta, rajasimme hakumme koskettamaan vain vertaisarvioituja artikkeleita. Lisäksi rajasimme hakuamme koskemaan vain vuosina 2020-2022 ilmestyneitä artikkeleita, koska tarkoituksenamme oli tutkia mihin suuntaan seksuaalikasvatuksen tutkimus alakoulukontekstissa on suuntautumassa 2020-luvun tutkimuksessa.

Ensimmäisessä seulonnan vaiheessa tietokannoista löytyi asettamillamme rajauksilla yhteensä 2098 hakutulosta, joista 1876 Andorissa, 142 ProQuestissa ja 80 Taylor & Francis Onlinessa. Lähdimme seulomaan hakutuloksia läpi siten, että valitsimme otsikoiden ja abstraktien perusteella (sekä epäselvissä tapauksissa tekstin sisällön nopealla tutkimisella hakutyökalun avulla) mukaan soveltuvan aineiston. Mukaan otettiin artikkelit, joissa käsiteltiin alakouluun sijoittuvaa seksuaalikasvatuksesta tehtyä tutkimusta. Alakoulukontekstia rajasimme vielä tarkemmin siten, että mukaan otettiin vain tutkimukset, joissa tutkimuksen aiheena oli joko alakouluikäiset oppilaat, alakouluikäisten opettajat, alakoulussa käytetty oppimateriaali tai alakoulun opetussuunnitelma. Pois rajautuivat täten esimerkiksi tutkimukset, joissa käsiteltiin oppilaiden vanhempia tai muuta koulun henkilökuntaa. Koska alakoulua käyvien ikä vaihtelee eri maissa, määrittelimme tutkimuksessamme alakouluikäisiksi 6–12-vuotiaat oppilaat eli sen ikäiset oppilaat, jotka ovat suomalaisessa peruskoulussa esi- ja alakouluikäisiä.

Andorista mukaan valikoitui ensimmäisessä seulonnan vaiheessa 16 artikkelia. Koska hakutulokset oli järjestetty relevanssin mukaan ja viimeisin mukaan otettu hakutulos oli numero 211, päätimme seulontamme hakutulokseen 400, koska lähes 200:aan hakutulokseen ei ollut tullut enää mukaan soveltuvia artikkeleja. ProQuestista valikoitui mukaan 3 artikkelia. Täälläkin hakutulokset olivat relevanssin mukaan järjestettyjä ja viimeisin mukaan otettu artikkeli oli hakutulos numero 5, joten päätimme seulontamme hakutulokseen 100. Taylor & Francis Onlinesta mukaan valikoitui 2 artikkelia. Täältä seuloimme kaikki 80 löytynyttä hakutulosta. Ensimmäisessä seulonnan vaiheessa mukaan valikoitui kaikkiaan yhteensä 21 artikkelia.

Seulonnan toisessa vaiheessa kävimme ensimmäisessä vaiheessa seulotut artikkelit tarkemmin läpi sisältöä tutkimalla sekä vertailemalla eri tietokannoista löydettyjä artikkeleita päällekkäisyyksien varalta. Andorista seulotuista artikkeleista jätimme tässä vaiheessa pois kaksi, koska niissä käsitellyistä tutkimuksista ei löytynyt tarkemmalla tarkastelulla selkeää alakoulukontekstia. ProQuestista löytyneistä artikkeleista yksi ja Taylor & Francisista löytyneistä artikkeleista molemmat kaksi olivat Andorin hakutulosten kanssa päällekkäisiä eli ne löytyivät jo Andor-hausta. Toisen seulonnan vaiheen jälkeen jäljelle jäi 16 artikkelia.

Kolmannessa ja samalla viimeisessä seulonnan vaiheessa luimme nämä artikkelit kokonaisuudessaan läpi ja seuloimme tekstin perusteella epäsoyvät artikkelit pois. Tekstin perusteella kolmannessa seulonnan vaiheessa pois jäi vielä kuusi artikkelia, koska niissä ei käsitelty iältään sisäänottokriteeriemme mukaisia oppilaita tai tarkasti tutkimukseemme määrittelemää aihetta. Tutkimuksemme lopullinen aineisto oli täten 10 artikkelia. Lopullisina sisäänottokriteereinä aineistolle oli, että artikkelin tulee olla vertaisarvioitu, englanninkielinen ja sijoittua 2020-luvulle sekä käsitellä alakoulua, seksuaalikasvatusta sekä koulutusta tai kasvatustieteellistä tutkimusta (ks. Taulukko 2). Lisäksi tutkimuksen kohteena tulee olla joko opettajat, oppilaat, oppimateriaalit tai opetussuunnitelmat.

TAULUKKO 2. Systemaattinen aineistonkeruu tietokannoista

Tietokannat	Andor, ProQuest, Taylor & Francis Online
Hakulauseke	("sex education" OR "sexual education" OR "sexuality education") AND ("elementary school" OR "primary school") AND ("in education" OR "educational science")
Vuosi	2020-2022
Kieli	Englanti
Aineistotyyppi	Artikkeli
Vertaisarvioitu artikkeli	Kyllä
Hakutuloksia tietokannoista yhteensä	2098
Ensimmäisen vaiheen seulonta	21
Toisen vaiheen seulonta	16
Kolmannen vaiheen seulonta	10

Taulukoimme kirjallisuuskatsauksemme valikoituneen aineiston (ks. Taulukko 3). Taulukossa on ensimmäiseen sarakkeeseen kirjattu artikkeli lähdetietoineen mahdollisen myöhemmän tarkastelun tueksi. Artikkelit on numeroitu yhdestä kymmeneen, jotta niihin on helpompi viitata analyysiluvussa. Seuraavat sarakkeet *Maa*, *Tutkimusmetodi*, *Aineistonkeruun tapa* sekä *Aihe/keitä tai mitä tutkittu* vastaavat tutkimuskysymykseen 1. Minkälaista tutkimusta seksuaalikasvatuksesta alakoulukontekstissa on tehty vuodesta 2020 lähtien? Viimeinen sarake *Teemat* vastaa tutkimuskysymykseen 2. Mitkä seksuaalikasvatuksen teemat toistuvat näissä tutkimuksissa?

TAULUKKO 3. Kirjallisuuskatsaukseen valikoitunut lopullinen aineisto

Artikkeli	Maa	Tutkimusmetodi	Aineistonkeruun tapa	Aihe, ketä/mitä tutkittu	Teemat
(1) Boffeld, J. R., Ratu, S., Turagabeci, E., Chivers, J., McDonald, L., Wilson, E. G. & Cheng, Y. (2021). Sexuality education for primary school students with disability in Fiji. <i>Health Education Journal</i> , 80(7), 785–798. https://doi.org/10.1177/001789692110111227	Fidzi	Empiirinen tutkimus Kvalitatiivinen tutkimus	Haastattelu Haastattelulomake	Vammaisten alakoululaisten seksuaalikasvatus Fidzillä Oppilaita Opettajia	Vammaisten oppilaiden seksuaalikasvatus Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus
(2) Fitzpatrick, K., McGlashan, H., Tirumalai, V., Fenaughty, J. & Veukiso-Ulugia, A. (2022). Relationships and sexuality education: Key research informing New Zealand curriculum policy. <i>Health Education Journal</i> , 81(2), 134–156. https://doi.org/10.1177/00178969211053749	Uusi-Seelanti	Empiirinen tutkimus Kvalitatiivinen tutkimus	Opetussuunnitelmien tutkiminen	Ihmissuhde- ja seksuaalikasvatus (RSE) Uusi-Seelantiaisissa opetussuunnitelmissa Opetussuunnitelmia	Opetussuunnitelmat
(3) Venketsamy, T. & Kinear, J. (2020). Strengthening comprehensive sexuality education in the curriculum for the early grades. <i>South African Journal of Childhood Education</i> , 10(1), e1–e12. https://doi.org/10.4102/sajce.v10i1.820	Etelä-Afrikka	Tapaustutkimus Empiirinen tutkimus Kvalitatiivinen tutkimus	Haastattelu	Kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen vahvistaminen esi- ja alkuopetuksen opetussuunnitelmassa ja opetuksessa Opettajia	Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus Esi- ja alkuopetus Opetussuunnitelmat Opettajien ennakkoasetteet
(4) ter Avest, K. H. (2021). Islam and Sex Education in The Netherlands: Reflection on an Example of Teaching Material for Islamic Primary Schools. <i>Religious Education</i> , 116(5), 479–492. https://doi.org/10.1080/00344087.2021.2004028	Alankomaat	Teoreettinen tutkimus Kvalitatiivinen tutkimus	Opetusmateriaalien tutkiminen	Islam ja seksuaalikasvatus Alankomaissa Opetusmateriaaleja	Uskonto ja seksuaalikasvatus Opetusmateriaalit
(5) Hall, J. J. (2020). "The Word Gay has been Banned but People use it in the Boys' Toilets whenever you go in": spatialising children's subjectivities in response to gender and sexualities education in English primary schools. <i>Social & Cultural Geography</i> , 21(2), 162–185. https://doi.org/10.1080/108014649365.2018.1474377	Englanti	Empiirinen tutkimus Kvalitatiivinen tutkimus	Havainnointi	Lasten subjektiivisuuden rooli englantilaisen alakoulun sukupuoli- ja seksuaalikasvatuksessa Oppilaita	Piilopetussuunnitelma Lasten käsitykset
(6) Heredia Espinosa, A. L. & Rodríguez Barraza, A. (2021). Elementary School Teachers and Sex Education in Mexico: The Case of Veracruz. <i>International Electronic Journal of Elementary Education</i> , 13(5), 589-598. https://doi.org/10.26822/iejee.2021.214	Meksiko	Deskriptiivinen tapaustutkimus Empiirinen tutkimus Kvalitatiivinen tutkimus	Haastattelu	Alakoulun opettajien seksuaalikasvatus Meksikossa Opettajia	Opettajien uskomukset Seksuaalikasvatuksen pedagogiikka
(7) Plaza-Del-Pino, F., Fernando, J., Soliani, I., Fernández-Sola, C., Molina-García, J. J., Ventura-Miranda, M., Pomares-Callejón, M. A., López-Entrambasaguas, O. M., Ruiz-Fernández, M. D. (2021). Primary School Teachers' Perspective of Sexual Education in Spain. A Qualitative Study. <i>Healthcare (Basel)</i> , 9(3), 287. https://doi.org/10.3390/healthcare9030287	Espanja	Temaattinen sisällön analyysi Empiirinen tutkimus Kvalitatiivinen tutkimus	Haastattelu	Alakoulun opettajien seksuaalikasvatus Espanjassa Opettajia	Ennaltaehkäisy Opettajien ennakkoasetteet
(8) Ji, Y., & Reiss, M. J. (2021). Cherish Lives? Progress and compromise in sexuality education text-books produced in contemporary China. <i>Sex education</i> , Vol. ahead-of-print (ahead-of-print), 1-24. https://doi.org/10.1080/14681811.2021.1955670	Kiina	Feministinen kriittinen diskurssianalyysi Empiirinen tutkimus Kvalitatiivinen tutkimus	Opetusmateriaalien tutkiminen	Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus opetusmateriaalissa Opetusmateriaaleja	Kokonaisvaltainen Seksuaalikasvatus Opetusmateriaalit Ennaltaehkäisy
(9) Weil, M., Apala Flaherty, A., Gubrium, A. (2021). Developing and Approving a LETSI Teach, Affirm, Learn, Know (LETSI T.A.L.K.) Curriculum for Grades K-2 in a Public-School System. <i>American journal of sexuality education</i> , 16(3), 325-350. https://doi.org/10.1080/15546128.2021.1918306	USA	Formatiivinen tutkimus Empiirinen tutkimus Kvalitatiivinen tutkimus	Opetussuunnitelmien tutkiminen	Opetussuunnitelman käyttöönoton ja kehittäminen Opetussuunnitelmia	Opetussuunnitelmat Esi- ja alkuopetus
(10) Su, R., Guo, L., Tand, H., Ye, P., Zhang, S., Xiao, Y., Liu, W., Liu, C. (2020). Comprehensive sexuality education weakens the effect of in-group bias on trust and fairness. <i>Sex education</i> , 20(1), 33-45. https://doi.org/10.1080/14681811.2019.1610373	Kiina	Vertaileva tutkimus Empiirinen tutkimus Kvalitatiivinen tutkimus	Havainnointi	Kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen vaikutus oppilaiden asenteisiin Oppilaita	Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus

3 TULOKSET

4.1 Minkälaista tutkimusta seksuaalikasvatuksesta alakoulukontekstissa on tehty vuodesta 2020 lähtien

Lopulliseen aineistoomme valikoitui 10 tutkimusta. Tutkimukset jakautuivat tasaisesti ympäri maailmaa ja jokaisesta vakinaisesti asutusta maanosasta löytyi vähintään yksi tutkimus. Eniten tutkimuksia sijoittui Eurooppaan (4 kpl). Tutkimusmaat olivat Alankomaat, Englanti, Espanja, Etelä-Afrikka, Fidzi, Kiina (2 kpl), Meksiko, Uusi-Seelanti ja Yhdysvallat. Osassa tutkimuksista oli eritelty tarkemmin tutkimusmetodin tyyppi. Niistä tutkimuksista, joista tämä maininta löytyi (ks. Taulukko 3), on se merkitty ensimmäiseksi sarakkeeseen 'Tutkimusmetodi'. Koska tarkempaa kuvausta tutkimusmetodeista ei kaikista tutkimuksista löytynyt, emme lähteneet vertailemaan eri metodeja tai tarkemmin analysoimaan niitä. Koimme mielekkäämmäksi tässä tapauksessa tutkia vain sitä, onko tutkimus empiirinen vai teoreettinen sekä onko siinä käytetty kvalitatiivisia vai kvantitatiivisia menetelmiä. Tästä jaottelusta löytyy maininta jokaisen tutkimuksen kohdalta Tutkimusmetodi-sarakkeesta (ks. Taulukko 3). Yhdeksän kymmenestä artikkelista edusti empiiristä tutkimusta ja yksi oli teoreettinen. Kaikki kymmenen tutkimusta oli toteutettu kvalitatiivisin eli laadullisin menetelmin.

Yleisimmäksi aineistonkeruun tavaksi muodostui haastattelu. Haastattelua hyödynnettiin neljässä tutkimuksessa (1), (3), (6) ja (7). Haastattelua tehtiin kaikissa neljässä artikkelissa kasvotusten, mutta artikkelissa (1) hyödynnettiin myös lomakehaastattelua. Muut aineistonkeruun tavat jakautuivat tasan ja jokainen niistä esiintyi kahdessa eri tutkimuksessa. Tutkimukset, joissa havainnoitiin, olivat (5) ja (10). Näissä havainnointia tehtiin luokkahuoneesta käsin tarkkailemalla oppilaita, heidän käytöstänsä ja asenteita. Opetusmateriaaleja tutkittiin tutkimuksissa (4) ja (8), kun taas opetussuunnitelmia tutkimuksissa (2) ja (9). Molemmissa tapauksissa aineistoa käytiin läpi

tutkimukseen sopivia teemoja etsien. Opetusmateriaaleissa tutkittiin sekä kuvia että tekstejä, kun taas opetussuunnitelmissa käytiin läpi isompia kokonaisuuksia.

4.2 Mitkä seksuaalikasvatuksen teemat toistuvat tutkimuksissa

Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus oli selkeä, toistuva teema, joka tutkimuksista löytyi. Se mainittiin yhteensä seitsemässä artikkelissa (1), (2), (3), (7), (8), (9) ja (10). Itse tutkimuksen pääteemana kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus toimi kolmessa artikkelissa (1), (3) ja (10). Lopuissa neljässä artikkelissa (2), (7), (8) ja (9) kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus oli mainintana tekstissä tai siihen oli viitattu. Näissä artikkeleissa kokonaisvaltaista seksuaalikasvatusta ei ole käsitelty syvemmin osana tutkimusta, vaan sitä on käytetty tutkimuksen teoriapohjana.

Toiseksi yleisin teema artikkeleissa oli seksuaalikasvatuksen linkittyminen opetussuunnitelmiin. Virallinen opetussuunnitelma oli pääteemana artikkeleissa (2), (3) ja (9), kun taas niin sanottu piilo-opetussuunnitelma artikkelissa (5). Piilo-opetussuunnitelma ei ole osa virallista opetussuunnitelmaa, vaan se sisältää erinäisiä julkilausumattomia vaatimuksia, joita oppimateriaalit ja koulun käytänteet oppilaille asettavat (Tieteen termipankki, 2015). Tällaisia ovat esimerkiksi erilaiset toimintatavat ja käyttäytymismallit, joita oppilaiden edellytetään koulussa hallitsevan (Tieteen termipankki, 2015).

Kolmantena, toistuvana teemana oli opettajien uskomukset ja ennakoasenteet. Tämä löytyi pääteemana yhteensä kolmesta artikkelista: (3), (6) ja (7). Tutkimuksissa käsitellyt opettajien uskomukset ja ennakkoluulot olivat sisällöltään hyvin samankaltaisia. Opettajilla oli ennakkoluuloja seksuaalikasvatusta kohtaan, ja tällä puolestaan oli vaikutusta opetukseen sekä sen laatuun ja määrään. Seksuaalikasvatuksen ja sen teemojen käsittelyn saatettiin katsoa olevan haastavaa tai sitä pidettiin jopa tabuna. Tällöin seksuaalikasvatukseen liittyvien asioiden käsittelyä saatettiin vältellä tai jättää jopa kokonaan tekemättä.

Lisäksi aineistostamme löytyi neljä teemaa, jotka löytyivät kahdesta artikkelista. Opetusmateriaaleja käsiteltiin artikkeleissa (4) ja (8). Opetusmateriaalit sisälsivät oppikirjasarjoja, muita oppimateriaaleja sekä erilaisia tuntityöskentelytapoja. Esi- ja alkuopetusta käsiteltiin artikkeleissa (3) ja (9).

Ennaltaehkäisyä käsiteltiin artikkeleissa (7) ja (8). Ennaltaehkäisyn teemaan sisältyi etenkin lasten hyväksikäytön sekä seksuaaliväkivallan ennaltaehkäisy. Lisäksi aineistosta löytyi neljä erillistä teemaa, joista kukin oli pääteemana vain yhdessä artikkelissa (ks. Taulukko 4). Nämä yksittäin mainitut pääteemat olivat artikkeleissa (1), (4), (5) ja (6).

TAULUKKO 4. Tutkimusten pääteemat

	Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus	Opetussuunnitelma	Opettajien uskomukset ja ennakoasenteet	Opetusmateriaalit	Esi- ja alkuopetus	Ennaltaehkäisy	Uskonto ja seksuaalikasvatus	Seksuaalikasvatukseen pedagogiikka	Lasten käsitteet seksuaalikasvatuksesta	Vammaisten oppilaiden seksuaalikasvatus
(1) <i>Sexuality education for primary school students with disability in Fiji</i>	X									X
(2) <i>Relationships and sexuality education: Key research informing New Zealand curriculum policy</i>	(maininta)	X								
(3) <i>Strengthening comprehensive sexuality education in the curriculum for the early grades</i>	X	X	X		X					
(4) <i>Islam and Sex Education in The Netherlands: Reflection on an Example of Teaching Material for Islamic Primary Schools</i>				X			X			
(5) <i>"The Word Gay has been Banned but People use it in the Boys" Toilets whenever you go in: spatialising children's subjectivities in response to gender and sexualities education in English primary schools</i>		X							X	
(6) <i>Elementary School Teachers and Sex Education in Mexico: The Case of Veracruz</i>			X					X		
(7) <i>Primary School Teachers' Perspective of Sexual Education in Spain</i>	(maininta)		X			X				
(8) <i>Cherish Lives? Progress and compromise in sexuality education text-books produced in contemporary China</i>	(maininta)			X		X				
(9) <i>Developing and Approving a LETS! Teach, Affirm, Learn, Know (LETS! T.A.L.K.) Curriculum for Grades K-2 in a Public-School System</i>	(maininta)	X			X					
(10) <i>Comprehensive sexuality education weakens the effect of in-group bias on trust and fairness</i>	X									

Yleisimmin käsitellyt pääteemat tutkimuksissa olivat siis kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus, opetussuunnitelmat sekä opettajien uskomukset ja ennakoasenteet. Vain yhdessä tutkimuksessa mainittuja pääteemoja olivat

uskonto ja seksuaalikasvatus, seksuaalikasvatuksen pedagogiikka, lasten käsityksen seksuaalikasvatuksesta sekä vammaisten oppilaiden seksuaalikasvatus. (Ks. Taulukko 4.)

4 POHDINTA

Olimme alun perin kiinnostuneita siitä, millaista tutkimusta suomalaisen alakoulun seksuaalikasvatuksesta on tehty ja millaista seksuaalikasvatusta suomalaisessa alakoulussa annetaan. Jo kirjallisuuskatsauksemme teon alkuvaiheessa huomasimme, että vertaisarvioitua tutkimusta tästä aihepiiristä ei ole tehty lähes lainkaan. Opinnäytetyötasolla aihetta on vielä tutkittu. Jäimme pohtimaan syitä ilmiölle, jossa alakoulun seksuaalikasvatus kiinnostaa vielä opinnäytetöiden tekijöitä, mutta sen jälkeen tutkimusta aiheesta ei enää ilmesty. Pohdimme, voisiko syynä tälle olla se, että uuden sukupolven on helpompaa puhua avoimemmin seksuaalisuuteen liittyvistä aihepiireistä. Aiemmin seksuaalisuus on ollut enemmän vaiettu tai vähintään vältetty aihe. Samankaltaisia toimintatapoja löytyi osasta tutkimusaineistomme tutkimuksia, joissa haastatelluista iäkkäimmät välttelivät aiheesta puhumista tai käyttivät kiertoilmauksia. Pohdimme myös, että suuri osatekijä tämän aihepiirin tutkimuksen puutteelle löytyy yliopistojen rahoituksen painopisteistä ja tiedekuntien profiloitumisesta. Jos aihepiirin tutkimus ei saa rahoitusta eivätkä tiedekunnat profiloitu aihetta tutkiviksi, ei myöskään aihetta käsittelevää tutkimusta synny.

Laventaessamme kirjallisuuskatsauksemme aiheen koskemaan ensin pohjoismaisesta seksuaalikasvatuksesta alakoulukontekstissa tehtyä sekä vielä lopulta maailmanlaajuisesti aiheesta tehtyä vertaisarvioitua tutkimusta vuosina 2020–2022 ja lähtiessämme tutkimaan mihin 2020-luvun tutkimus tässä aihepiirissä on suuntautumassa, huomasimme, että aihepiiriä ei ollut tutkittu kovinkaan laajasti. Tiedonhakua tehdessämme huomasimme, että tutkimusta kouluissa annettavasta seksuaalikasvatuksesta oli kyllä olemassa, mutta se sijoittui usein ylempiin ikäluokkiin kuin alakoululaisiin. Pohdimme ilmiön johtuvan mahdollisesti siitä, että seksuaalikasvatuksen on perinteisesti saatettu katsoa kuuluvan enemmän vanhemmille oppilaille, jolloin sen opetus sekä sen opetuksesta tehty tutkimus painottuvat näihin vanhempiin ikäluokkiin.

Seksuaalikasvatus kuuluu kuitenkin kaikille ihmisille koko elinkaaren ajan, ja myös alakoulun seksuaalikasvatusta määrittelevät tietyt standardit ja ohjeet, kuten Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (OPH, 2016) ja Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa (WHO, 2010), joten mielestämme koulujen seksuaalikasvatusta olisi tärkeää tutkia myös alakoulujen osalta.

Tutkimuksemme aineistona olleiden tutkimusten tutkimusmetodeissa korostui selkeästi empiirinen, kvalitatiivisin menetelmin toteutettu tutkimus. Kvalitatiivista tutkimusotetta käytetään, kun tutkitaan elämismailmaa ja pyritään ymmärtämään tutkittavaa ilmiötä sekä löytämään siitä eri tavoin ilmeneviä merkityksiä (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka, 2006a). Kvalitatiiviselle tutkimukselle tyypillistä on aineistolähtöisyys (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka, 2006a). Empiirinen aineisto on yksi kvalitatiivisen tutkimuksen perusrakennuspalikoista (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka, 2006b). Empiirisellä aineistolla tarkoitetaan kokemusperäisyyteen perustuvaa aineistoa (Tieteen termipankki, 2016). Aiheemme kohdalla oli etukäteen odotettavissa, että tämän tyyppisiä metodeja on käytetty aiemmissä tutkimuksissa. Seksuaalikasvatuksen tutkimuksen saattoi päätellä olevan pääasiassa sellaista, jossa ilmiötä pyritään ymmärtämään ja tutkimaan elämismailman tutkimisen ja sieltä löytyvien merkitysten kautta. Tällaisessa tutkimuksessa kvalitatiiviset menetelmät sopivat käytettäväksi. Etukäteisaavistuksemme osuivat oikeaan, mutta hieman yllättävää tuloksissa oli, että lopulta kaikki tutkimuksemme aineistoksi valikoituneet aineistot perustuivat kvalitatiiviseen tutkimusotteeseen ja yhtä lukuun ottamatta kaikki olivat empiirisiä tutkimuksia.

Aihettamme käsitteleviä tutkimuksia löytyi tasaisesti ympäri maailmaa. Opettajia, oppilaita, oppimateriaaleja sekä opetussuunnitelmia oli tutkittu kutakin suhteellisen tasaisesti. Tutkimuksissa oli huomioitu erilaisia seksuaalikasvatukseen liittyviä teemoja. Merkittävin painotus tutkimuksien teemoissa liittyi kokonaisvaltaiseen seksuaalikasvatukseen. Tämä mainittiin seitsemässä tutkimuksessa: pääteemana kolmessa tutkimuksessa ja mainintana neljässä. Kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen nouseminen esiin useassa tutkimuksessa on mielestämme hyvä suuntaus. Koemme tärkeänä, että perinteisestä – ehkäisyyn ja turvaseksiin keskittyvästä – seksuaalikasvatuksesta ollaan 2020-luvulla maailmanlaajuisesti siirtymässä kohti kokonaisvaltaista seksuaalikasvatusta, jossa seksuaalisuus nähdään laajempänä, positiivisena

ilmiönä ja voimavarana. Tämä antaa mielestämme viitteitä siihen, että yhä useampi lapsi saa tulevaisuudessa laadukasta, kokonaisvaltaista seksuaalikasvatusta.

Toinen toistuva teema eli opetussuunnitelmien tutkiminen oli pääteemana neljässä tutkimuksessa. Kolmessa tutkittiin virallisia opetussuunnitelmia ja yhdessä epävirallista opetussuunnitelmaa. Koemme tämän aiheen tutkimisen tärkeäksi, koska etenkin virallisten opetussuunnitelmien tutkimisella saadaan tietoa siitä, millaisia ohjeita ja suuntaviivoja seksuaalikasvatukselle on asetettu. Opetussuunnitelmia tutkimalla voidaan myös tarkastella, miten erilaisten alueellisten ja kansainvälisten ohjaavien asiakirjojen sisältöjä on niissä hyödynnetty ja noudatettu.

Tutkimusaineistomme artikkeleissa yksittäisiä mainittuja teemoja olivat uskonto ja seksuaalikasvatus, seksuaalikasvatuksen pedagogiikka, lasten käsityksen seksuaalikasvatuksesta sekä vammaisten oppilaiden seksuaalikasvatus. Näiden teemojen kohdalla voidaan tulkita, että kyseisiin teemoihin on huomiota kiinnitetty 2020-luvun tutkimuksessa ja niiden tutkiminen on mahdollisesti lähtemässä nousuun kuluvan vuosikymmenen aikana.

Tutkimuksemme kohteena olevaa ilmiötä tutkittaessa systemaattinen kirjallisuuskatsaus ei todennäköisesti ollut optimaalisin tutkimusmetodi. Oli hankala tehdä systemaattista tiedonhakuja tarkasti, koska aiheen ympärillä käytetty termistö ei ole kasvatustieteissä vakiintunutta ja täsmällistä. Systemaattisen kirjallisuuskatsauksen tekeminen ilman hyvin tunnettua, vakiintunutta terminologiaa ei ole välttämättä luotettavaa. Tiedonhaussa saattaa tulla ongelmia, kun esimerkiksi luonnollinen kieli ja hakukoneissa käytettävä kieli poikkeavat toisistaan. Eri kieliä pyrittiin yhdistämään mahdollisimman kattavien ja tutkimuksen kannalta oikeiden hakutulosten saamiseksi, mutta tässä yhdistelyssä piilee kuitenkin virheellisten tulosten mahdollisuus. Parempi metodi tämän kaltaisen ilmiön tutkimiseen voisi olla esimerkiksi integratiivinen kirjallisuuskatsaus.

Koemme, että jatkossa lisätutkimusta seksuaalikasvatuksesta alakoulukontekstissa olisi tarpeellista tehdä lisää. Erityisen kiinnostavaa olisi suomalaista alakoulua käsittelevä tutkimus, koska tältä osa-alueelta vertaisarvioitu tutkimus puuttuu lähes kokonaan. Mielenkiintoista olisi esimerkiksi tutkia sitä, kuinka paljon ja minkälaista seksuaalikasvatusta suomalaisen

alakoulun opettajat antavat. Koska Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa ei ole asetettu seksuaalikasvatukselle selkeitä raameja, jää alakoulun opettajien toteuttama seksuaalikasvatus todennäköisesti hyvin paljon yksittäisen opettajan viitseliäisyyden ja harkinnan varaan sen suhteen, kuinka paljon ja millaista opetusta kukin opettaja tämän aihepiirin ympärillä toteuttaa.

LÄHTEET

- Maailman terveys järjestön [WHO] Euroopan aluetoimisto, & BZgA. (2010.) *Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa: Suuntaviivat poliittisille päättäjille, opetus- ja terveydenhoitoalan viranomaisille ja asiantuntijoille.* <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201205085324>. (Luettu 15.3.2022.)
- Maailman terveys järjestön [WHO] Euroopan aluetoimisto, & BZgA. (2014.) *Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa: Toteuttamisohjeet.* <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201205085324>. (Luettu 27.4.2022.)
- Oinonen, M., & Susineva, A. (2019). *Seksuaalikasvattajan käsikirja*. Trinket.
- Opetushallitus [OPH] (2016). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet.* https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf. (Luettu 21.4.2022.)
- Saaranen-Kauppinen, A. & Puusniekka, A. (2006a). *KvaliMOTV – Menetelmäopetuksen tietovaranto. Mitä laadullinen tutkimus on: lyhyt oppimäärä. Kvalitatiivinen I. laadullinen tutkimus.* Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. https://www.fsd.tuni.fi/menetelmaopetus/kvali/L1_2.html. (Luettu 9.5.2022.)
- Saaranen-Kauppinen, A. & Puusniekka, A. (2006b). *KvaliMOTV – Menetelmäopetuksen tietovaranto. Mitä laadullinen tutkimus on: lyhyt oppimäärä. Laadullisen tutkimuksen elementit.* Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. https://www.fsd.tuni.fi/menetelmaopetus/kvali/L1_2_2.html. (Luettu 9.5.2022.)
- Salminen, A. (2011). *Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin.* Vaasan yliopiston julkaisuja. Opetusjulkaisuja 62: Julkisojohtaminen 4. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-476-349-3>. (Luettu 3.5.2022.)
- Tieteen termipankki. (15.9.2016). *Filosofia:empiirinen.* <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:empiirinen>. (Luettu 9.5.2022.)

- Tieteen termipankki. (13.4.2015). *Kasvatustieteet:piilo-opetussuunnitelma*.
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kasvatustieteet:piilo-opetussuunnitelma>.
(Luettu 10.5.2022.)
- UNESCO (2009a). *International technical guidance on sexuality education. Vol. I – Rationale for sexuality education*.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001832/183281e.pdf>. (Luettu 2.5.2022.)
- UNESCO (2009b). *International technical guidance on sexuality education. Vol. II – Topics and learning objectives*.
http://data.unaids.org/pub/ExternalDocument/2009/20091210_international_guidance_sexuality_education_vol_2_en.pdf. (Luettu 2.5.2022.)
- Väestöliitto. (2022a). *Lasten kehotunnekasvatus*.
<https://www.vaestoliitto.fi/ammattilaiset/lasten-kehotunnekasvatus/>. (Luettu 15.3.2022.)
- Väestöliitto (2022b). *Ohjaavat asiakirjat ja tutkimukset*.
<https://www.vaestoliitto.fi/ammattilaiset/lasten-kehotunnekasvatus/mita-on-kehotunnekasvatus/ohjaavat-asiakirjat/>. (Luettu 10.5.2022.)
- Väestöliitto. (2022c). *Turvataidot*. <https://www.vaestoliitto.fi/ammattilaiset/lasten-kehotunnekasvatus/hyvinvointi/turvataidot/>. (Luettu 15.3.2022.)
- YK. (1989). *YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista*.
https://unicef.studio.crasman.fi/pub/public/pdf/LOS_A5fi.pdf. (Luettu 9.5.2022.)